

"Č'ipč'irgan kad' kuaram'e"

Tietoja arvoituksellisesta imutrumpetista¹

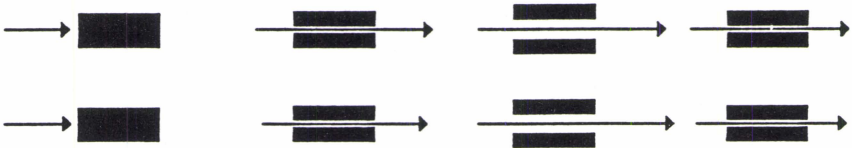
Ainakaan länsimaisessa soitintutkimuksessa ei ole aiemmin kiinnitetty huomiota imemällä soivaan trumpettiin, joka esiintyy varsinkin eräillä eteläsiperialaisilla alueilla. Määritelmän mukaan trumpetit ovat ilma-soittimia, joissa ääni syntyy puhaltajan huulten värähdellessä toisiaan vasten. Näin putkessa oleva ilma alkaa soida varsin suurienergisesti (kuva 1). Jotkut tutkijat puhuvat mieluummin "huulilehdyköistä" kuin trumpeteista² halutessaan painottaa sitä, että trumpetit ovat (mm. oboen lailla) lehdykkäsoittimia³.

Pohjois- ja Itä-Australian alkusasukkaat ovat soittaneet omaan aikaamme asti trumpettia, jossa ilmapatsas ei värähtele tavanomaisen trumpetin lailla. Tällaista didjeridota soittaessa huulet ovat suhteellisen rennot, mikä synnyttää putkessa vähäenerginä ääninä⁴ yleensä 1., 2. ja 3. luonnonsävelen. Molemmat trumpettilajit ovat kuitenkin toisensa sukulaisia sen vuoksi, että ne ovat puhallettavia, ts. soittaja puhaltaa ilmaa värähtelevien huultensa läpi putkeen.

Näyttää siltä, että puhallettavan trumpetin periaate on mesoliittista alkuperää, ja Curt Sachsin mukaan sen varhaisin ilmentymä oli pitkosluikku (saksan Längstuba), joka ilmeisesti oli tehty bambusta ja puusta. Viimeksi mainittua edustaa australidien didjerido, jonka putkena on termiittien muodostama luonnonputki.⁵ Käsillä oleva kirjoitus

ei kuitenkaan kohdistu puhallettaviin vaan imettäviin trumpetteihin, joita siis kutsun imutrumpeteiksi.

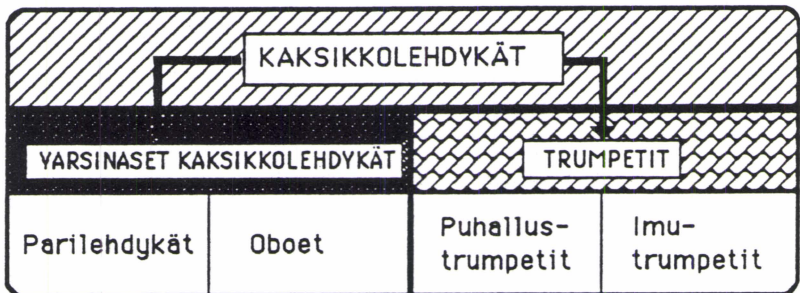
Kuva 1. Parilehdykän toiminta kahden värähdyksen aikana. Jos lehdykät värähtelevät 440 kertaa sekunnissa, syntyy sävel a^1 . Ilmavirta kulkee parilehdykän läpi kun niiden välissä on rako. Parilehdykkä on puristettuna puhaltajan huulten välissä – tai se muodostuu itse huulista.

1. Imutrumpetti

Imutrumpetissa putken ilma alkaa liikkua imemällä. Soittaja puristaa huulensa yhteen, painaa ne putken suuta vasten ja imuliike panee ilmapatsaan suurienergisesti värähtelemään. Voidaan kysyä, onko tällainen soitin lainkaan mikään trumpetti. Vastaus on myönteinen, sillä trumpetin peruskriteeri täyttyy. Värähtelevät huulet muodostavat lehdykkäparin, minkä vuoksi trumpettisoittimet ovat kaksikkolehdykkojen yksi ryhmä (Kuva 2).

Kuva 2. Kaksikkolehdyköiden organografinen järjestelmä. Soittimet, joissa ääni syntyy kahden samanarvoisen lehdykän värähdellessä toisiaan vasten, voidaan jakaa varsinaisiin kaksikkolehdyköihin ja trumpetteihin. Edelliset synnyttävät vain yhden äänen (kuten tekee esim. voikukan päästään litistetty varsi) kun taas oboe on musiikillinen soitin. Trumpetit taas voidaan jakaa puhallettaviin ja imettäviin.

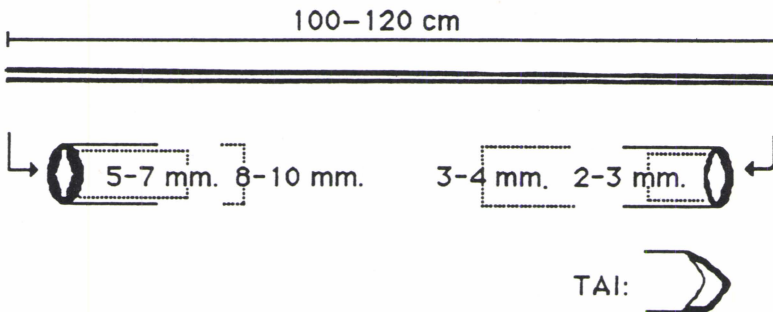
Jos siis puhallettava on jo usean vuosituhannen takainen novaatio, niin voidaan kysyä, mistä imettävä trumpetti on peräisin ja milloin se on ilmaantunut ihmisen käyttöön. Hallussani ei ole vastauksia. Sen vuoksi tyydyn tässä vain esittelemään tuntemani tiedot ja tarjoamaan joitakin oletuksia. Etenen lännestä itään.

1.A. Permalainen (koilliseurooppalainen) imutrumpetti

Komien jus' pöl'an 'joutsenpilli' on P. I. Cistalevin⁶ mukaan tehty mm. Vyčegda-joen alueella putkikasvista, joka on kapea ja 100–120 cm pitkä. Sen puhallus- eli yläpää⁷ on leikattu joko poikkisuoraan tai kahdella vinoviillolla (kuva 3). Imiessään ilmaa komit ovat imitoineet joutsenen ääntelyä, jolloin soitto on kuullostanut esim. seuraavalta: "tur-rö, dur-lö, lurll---".

Komien (eli syrjäänien) imutrumpetti soi noin sävelten d^2-g^3 alueella, ja soittaja säännöstelee sävelekorkeutta ja äänenväriä huultensa puristusta vaihtelemalla. Korkeimmat sävelet syntyvät kun huulet ovat tiukasti yhdessä, kun taas huulten löystyessä sävelkorkeus laskee. Jus' pöl'anille luonteenomaista on tersseittäin laskeva luonnonsävelsarja. Soittaja pitää torvea samaan tapaan yläviistossa kuin luonnonsäveltrumpettien keskiaikaiset hovisoittajat historiallisissa kuvissa. Yksi imuvaihe ei voi olla loputtoman pitkä, ja mitä enemmän soittaja on imenyt ilmaa, sitä vaikeampi hänen on pitää huulensa jännyksessä, joten komilaisperinteessä sävelmät koostuvat loppua kohden laskevista melodiasäkeistä.

Kuva 3. Komien jus' pöl'an -trumpetin kaavakuva. Vasemmalla on putken alapää, oikealla sen puhalluspään kaksi erilaista muotoa.

Udmurttien eli votjakkien č'ipč'irgan on aivan samanlainen kuin ko-meilla. Tohtori Vladimir Napolskihin⁸ mukaan vanhoilla udmurteilla on sanonta: č'ipč'irgan kad' kuaram'e ('kuin č'ipč'irgan oli ääneni [ol-lessani vielä nuori]'), mikä osoittaa, että torven ääni oli koettu miel-lyttäväksi ja kauniiksi. Ei ole kumma, että soitin esiintyy toistuvasti sekä udmurttien vanhassa kansalaulustossa että nykyisessä lyrii-kassa. Soittajien sanotaan⁹ liikkuneen noin puolentoista oktaavin alu-eella (kuten sävelten g^1 ja d^3 välillä).

Soittimen nimet pohjautuvat kummassakin permalaisessa kielessä vanhaan sanastoon. Komin pöl'an pilli; putkikasvi liittyy kantapermal-aiseen verbiin 'viheltää, hengittää, puhalttaa' ja sen johdokset ovat monien vanhakantaisten soitinten niminä sekä komien että udmurttien alueella. Udmurtin č'ipč'irgan koostuu sanoista č'ipsani 'viheltää' ja č'irg'etini 'vinkua; kiljua (kuin sika)'. Sana č'ipsani esiintyy tavallisena myös monen komilaisen soittimen nimenä.¹⁰ Nämä kaksi sanaa liitty-vät nimen omaan esislaavilaisen ajan soittimistoon, mikä viittaa siihen, ettei imutrumpetti ole permalaisella alueella aivan uutta perua.

Nuottiesimerkki 1. **A:** Komilaisen jus' pöl'anin improvisaatiota Prometei Čistalevin (1984, 88) mukaan. Soittaja on ilmeisesti käyttänyt luon-nonsäveliä n:o 5, 6, 7, 9, 10 ja 11. **B:** Udmurttilaisen č'ipč'irganin soit-toa luonnonsävelten n:o 3, 4, 5, 7 ja 8 avulla. Soittaja on Vladimir Napolskih ja nuotinos kirjoittajan¹¹.

♩ = 66-60

A

B

Näyttää siltä, etteivät komit ole käyttäneet minkäänlaista puhallettavaa trumpettia ennen nykyaikaa. He ovat toki tunteneet suoran tuohitorven nimeltään sümöd buksan eli sümöd pöl'an, mutta tämä ei ole (ollut) trumpetti vaan oboen tapainen parilehdykkä, jonka päässä on ääntä vahvistava tuohitorvi. Euroopassa puhallettavaa trumpettia ovat tarvineet maanviljelysyhteiskunnat, eivät pyytäjät kuten Lapin saamelaiset tai arktiset samojedit. Etenkin pohjoinen komilaiskulttuuri näyttäisi säilyttäneen kauan pyyntikauden piirteitä ja siirtyneen kiinteään maanviljelykseen vasta suhteellisen myöhään. Ehkä juuri sen vuoksi puhallettavalla trumpetilla ei ole ollut mitään merkitystä. Sen sijaan pyytäjille (kuten linnustajille) imutrumpetti oli käyttökelpoinen. Onko sitä käytetty metsästettäessä esim. hirviä tai peuroja? Siitä minulla ei ole tietoja.

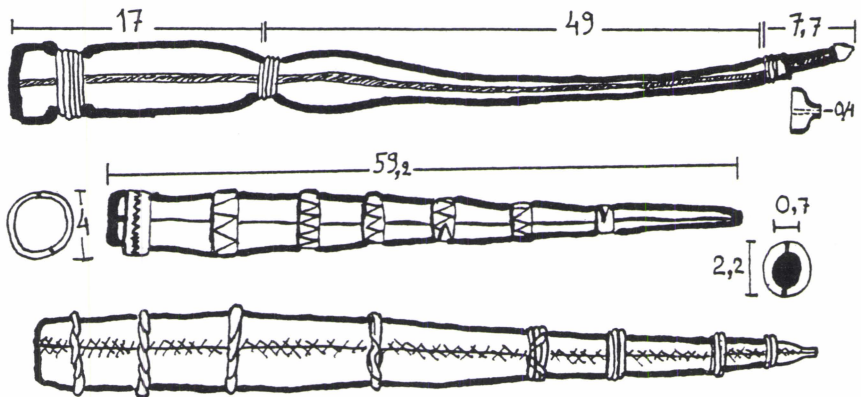
Komien eteläpuolella asuneet udmurtit olivat vanhan Koillis-Euroopan pohjoisin kansa, jonka perinteisiin on kuulunut puhallettava trumpetti (tutekton)¹². Toisaalta he näyttäisivät olleen eteläisin eurooppalainen kansa, jonka kulttuuriin imutrumpetti on kuulunut. Oma mielenkiintonsa on myös sillä yksityiskohdalla, että kun imutrumpetti on muualla ollut miesten pyyntiväline, udmurttikulttuurissa č'ipč'irgan oli leimallisesti naisten soitin¹³. Tämä saattaa viitata soittimen jonkinlaiseen periferiaaluonteeseen udmurttien keskuudessa. On kuitenkin otettava huomioon mahdollisuus, etteivät he ole olleet eteläisin eurooppalainen kansa, joka on soittimen tuntenut. On mahdollista, että se on kuulunut heidän itä- tai eteläpuolellaan asuvien turkkilaisten kansojen kulttuureihin.

1.B. Länsi-Siperian imutrumpetti

Siirryttäessä Uralin yli Siperian puolelle ensimmäinen tieto on peräisin Narymin alueen hanteilta (ostjakeilta). Kyse on Obin rämeikköisestä metsäalueesta noin 500 kilometriä Novosibirskistä pohjoiseen. Trumpetin hantinkielinen nimi on tuntematon. Antropologian ja Etnografian Museossa¹⁴, Pietarissa, sen nimeksi annetaan oudosti izjubr¹⁵, joka on saksanhirven yhden alalajin (Cervus elaphus xanthopygus) venäjänkielinen nimitys. Sana kuitenkin paljastaa, että soitinta oli käytetty hirvenmetsästykseen. Torvi on tehty puusta, joka oli halkaistu, koverrettu ontoksi ja puolikkaat on liitetty yhteen vitsaksilla. Puolikkaiden välinen liitos on peitetty kapeilla tuohisiisnoilla. Soittimen luonnos on kuvassa 4A.

Hanti-Mansiskin alueella asuu hantien ja mansien ohella myös komeja. Onkin mahdollista, että komien ja Obin seudun hantien trum-
peteilla on jokin yhteys juuri tätä kautta. Joka tapauksessa on selvää,
että kun permalainen imutrumpetti oli tehty ohuesta putkikasvistä, niin
Obilla se oli yleiseen siperialaiseen tapaan tehty koverretusta puusta.

Kuva 4. Länsi- ja kaakkoisiperialaisia imutrumpetteja. Mitat ovat sent-
tejä. A: Hantien "izjubr" (MAE 376: 53), jonka puhalluspäässä on
jonkinlainen suukappale. B: Kačintsien byrgy Krasnojarskin alueelta.
Tallennettu v. 1897 (MAE 267- 50/89). C: Karagassien muruzu, joka
on hankittu museoon jostain Ylä-Jenisein ja Baikal-järven väliseltä
alueelta (MAE 1339-223).

1.C. Imutrumpetti Kaakkois-Siperiassa

Hakassit ovat Krasnojarskin alueella asuva turkkilainen kansa, joka
kielellisesti kuuluu uiguurilaiseen ryhmään. He ovat tunteneet imu-
trumpetin nimellä pyrgý – jolla sanalla hakassit ovat nimittäneet myös
samanlaista ruokoputkesta tehtyä luonnosävelhuilua, jonka altailaiset
tuntevat nimellä šogúr¹⁶. Pyrgý tehtiin halkaisemalla puu kahtia, ko-
vertamalla puoliskot ontoiksi ja sitomalla ne taas yhteen usealla tuo-
hinauhalla. Se oli noin 50–60 cm:n pituinen ja sen äänellä metsästäjä
houkutteli luokseen hirviä.¹⁷ Tässä yhteydessä eläin oli se, jota ve-
näläiset kutsuvat nimellä maral, eli kyse oli saksanhirven ja vapitin
sukulaisesta, sellaisesta kuin Cervus elaphus sibiricus ja Cervus
canadensis asiaticus (Ks. nuottiesimerkkiä 2)

Kačintsit (katsintsit) tunsivat samanlaisen "metsästystorven", jonka nimen museon luettelo antaa asussa byrgy. Soitinta kerrotaan käytetyn metsästettäessä suurisarvisia hirviä.¹⁸ Kačintsit ovat turkkilainen kansa, joka kielellisesti on yksi hakassiheimo. He asuvat Minusinin laaksossa Ylä-Jeniseillä, noin 250 km Krasnojarskista etelään. Kačintsit (kuten myös läheiset koibaalit ja matorit) olivat alkuperin eteläisiä samojedikansoja, jotka ovat viime aikoina sulautuneet tyystin turkkilaisiin naapureihinsa ja ovat nyt hakassien yksi heimo.

Kačintsien perinteestä säilynyt torvi (kuva 4B) muistuttaa paljon hanteilta tallennettua soitinta. Sen putken ontoksi koverretut puoliskot on kiristetty yhteen seitsemällä paksusta tuohesta tehdyllä vyöllä, jotka on koristettu sahalaitaleikkauksin. Luettelossa oleva teksti antaa aiheen olettaa, että soitinta käyttäneiden metsästäjien kohteena oli ollut esim. maraali tai muu saksanhirvi. Mm. N. V. Turkin ja K. A. Satunin olivat kuvailleet tällaisen torven käyttöä Minusinin alueella v. 1902. He eivät kytkeneet soitinta mihinkään erityiseen kansaan, mutta kertovat sen tehdyn sembramännystä ja käytetyn siperianhirven (Cervus elaphus sibiricus) metsästyksessä. Se oli noin 70 cm:n pituinen, kartiomainen sylinteri, jonka puhalluspää oli pieni ja noin 12 cm:n päässä alapäästä oli toinen reikä ehkä sormiaukon tehtävässä. He olivat kirjoittaneet myös seuraavan: "Jos tämän soittimen ääni todella muistuttaa kyseisen eläimen ääntä, on sen lemmentuotto todellakin ihastuttava. Siinä on jotakin hyvin juhlevaa, joutsenen tai käyrätorven ääntä muistuttavaa."¹⁹

Sajanin vuorilla asustaa uiguureiden kieliryhmään kuuluvien tivalaisten turkkilainen heimo, jonka metsästäjät ovat nimittäneet imutrumpettiaan sanalla amyrga. V. Suzukein²⁰ mukaan amyrga on tehty (yleiseen eteläsiperialaiseen tapaan) halkaistusta puunrungosta. Sauma on tiivistetty liimatulla suolinauhalla ja puoliskot on kiristetty yhteen sekä luonnonnarulla että pajunkuoresta tehdyillä vitsaksilla. Amyrgan pituus on ollut 50–60 cm:n paikkeilla.

Nuotiesimerkki 2. Hakassien pyrgý-trumpetilla soittama sävelmä. Nuotinos kirjottajan.²¹

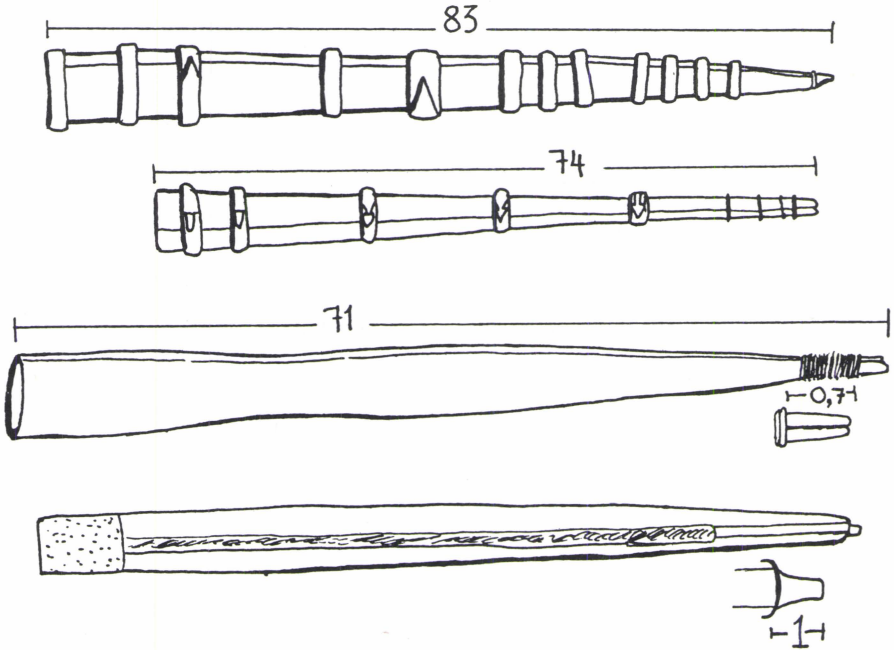
Kuva 5. Imutrumpetin kohteena olevia hirvieläimiä. Vasemmalla on hirvi (Alces alces). Keskellä on saksanhirvi (Cervus elaphus). Oikealla on altailainen maraali. Kuvien lähteenä on Malaja sovetskaja enciklopedija. Näiden ohessa pyynnin kohteina ovat mm. metsäpeura, metsäkauris ja myskihirvi. Ks. myös karttaa kuvassa 10.

Tuvat käyttivät trumpettia syyskuun puolivälissä metsästäessään maraaleja. He soittivat torveaan saadakseen äänen kuulostamaan uros-hirveltä. Kuultuaan äänen alueen reviiirkseen voittanut hirviuros alkoi tutkia alueelleen tunkeutuneen vieraan uroksen aikeita, mutta joutui-kin ihmisen nuolen tai luodin lävistämäksi.²²

On paikallaan kiinnittää huomio siihen yksityiskohtaan, että tuvat ovat käyttäneet amyrgaa samaan tapaan kuin udmurtit²³, taiteellisena soittimena, jonka taitaja oli (neuvostoaikana) esiintynyt konsertteja antavana taiteilijana. Kyse näyttäisi olevan folkloristisesta ilmiöstä, mitä oletusta tosin en kykene tarkistamaan. Taiteellisen soittimenkäytön rinnalla oletettavasti vanhempaa (joskin paikallisuonteista) perinnettä on tuvien keskuudessa ollut käyttää trumpettia sanomien välittäjänä. Jos trumpetin ääni soi 9 kertaa, kuulija tiesi, että joku oli vaarassa: sanoman sisältönä oli APUA!. 7 nopeaa puhallusta taas kertoi, että OLEN EKSYNYT!. Äänen kuullut saattoi vastata 7:llä puhalluksella, mikä tarkoitti, että PYSY PAIKALLASI JA ODOTA!, kun taas 5 puhallusta merkitsi, että MISSÄ OLET? VASTAA!. On tietoja myös siitä, että metsästäjä on karjalaisten karhunkaatajien tapaan soittanut kotiväelleen olevansa matkalla kotiin, mikä tarkoitti, että kotiväen oli aika järjestää tulojuhla.²⁴ Lisää tietoja Altai-vuorten soittimista saa Tuvan tasavallan museosta sekä Gorno-Altain aluemuseosta, joissa trumpettien nimiksi on annettu amyrga (tuvat) and abyrga (altailaiset).²⁵

Kuva 6. A: Šorilainen trumpetti (MAE 5000–15). B: Syrkaššien syynpyrgyzy on tehty siperianmännystä (MAE 5072–67). C: Kižien abyrñn Etelä–Altailta (MAE 3369–11). D: Jakuutilainen trumpetti (MAE 4688–10).

Turkkilaisiin kansoihin niin ikään kuuluvat šorit asuvat Altain pohjois-alueilla. Heidän käyttämistään imutrumpeteista kaksi on säilytteillä Pietarissa (kuva 6A)²⁶. Metsästäjät käyttivät niitä maralien pyynnissä äännelemällä sen avulla kuin naaras, mikä sai koiraan tulemaan pyytäjien luo kohtalokkain seurauksin. Etnografisessa museossa šorien kolmas trumpetti oli tallennettu vuonna 1931. Se on 82 cm:n pituinen ja peitetty nahalla.²⁷

Syrkaššit ovat šorien yksi alaheimo, jonka keskuudessa imutrumpetti, syynpyrgyzy, on tehty siperianmännystä ja sillä on imitoitu keväisin naarashirven ääntä (Kuva 6B).²⁸ Putken puoliskot on kiivistetty yhteen tuohivantein ja rautarenkain. Pietarissa on kaksi muutakin torvea²⁹, joita on käytetty pyydetessä metsäkauriita (ven. kosúlja: Capreolus caprea) Niiden nimeksi museo tarjoaa sanan mynktaš, mutta torvia käyttänyt kansa jää hämäräksi. Numeroinnista voi päätellä, että ne olisivat peräisin šorien alueelta.

Pietarin Anthropologian ja Etnografian museossa on Etelä–Altailla asuvien kižien imutrumpetti vuodelta 1926 (Kuva 6C)³⁰, jonka nimeksi on annettu abyrŋn. Museon luttelon mukaan sitä oli käytetty syksyisin maraalien (Cervus elaphus sibiricus) ollessa kiimassa. Soittaja imitoi sillä naarasmaraalin ääntä. Kižien trumpetin kuva on julkaistu Neuvostoliiton kansojen soitinatlaassa, jossa sen nimeksi ilmoitetaan abyrgá, amyrgá ja abargá.³¹ Pituudeltaan se on 60–70 cm:iä ja valmistettu männystä tai seetristä.

1.D. Imutrumpetti keskisessä Siperiassa

Keskisestä Siperiasta tietojen määrä on niukka. Yksi Pietarissa olevista trumpeteista on peräisin sahoilta eli jakuuteilta (kuva 6D), joiden keskuudessa sitä oli käytetty hirviä pyydetäessä.³² Torven alkuperä jää valitettavasti hämärään: esineluettelon mukaan se on tallennettu Isolta Patomajoelta, joka on Lenan sivujoki noin 500 kilometriä Baikaljärvestä koilliseen, kun taas torven runkoon sidotun lapun mukaan se on peräisin paljon pohjoisempaa, Viljuin joelta, joka niin ikään on Lenan sivujoki. Sahat kuuluvat turkkilaisiin kansoihin, jotka ovat omaksuneet suuren määrän lainoja tunguusilaisilta itänaapureiltaan.

Myös jakuuttien itäpuolella asuvat evenkit (tunguusit) tunsivat imutrumpetin. Atlas³³ mainitsee noin 70 cm pitkän orévun-trumpetin, joka on tehty tuohesta ja jota on käytetty siperianhirven (Cervus elaphus xanthopygus) pyyntiin. Tieto on sikäli kiinnostava, että se paljastaa torvia tehdyn pohjoisilla alueilla juuri tuohesta. Myös mongoleihin kuuluvat burjatit ovat tehneet šebšúr-trumpettinsa milloin tuohesta, milloin puusta. Jälkimmäisessä tapauksessa sen sanotaan olevan samanlainen kuin "altailaisten abyrga hakassien pyrgý". Burjatit ovat pyytäneet sillä saksanhirviä.³⁴

1.E. Imutrumpetti Kaakkois–Siperiassa

Itä- ja Koillis–Siperian paleoarktiset kansat eivät näy käyttäneen imutrumpettia, vaikka heidän alueillaan elää poro, hirvi ja myskihirvi. Sen sijaan soitin on tunnettu mantšulaisten kulttuureiden alueella Kaakkois–Siperiassa, Amur-joen ympäristössä.

Nanait eli goldit asuvat Amurin länsirannalla. He valmistavat marakó-nimisen imutrumpettinsa tuohesta ja se muistuttaa ulkoasultaan tavallista eurooppalaista tuohitorvea. He käyttävät sitä pyytäässään hirveä (Alces alces). Nanait kastelevat torven ennen kuin soittavat sitä ja pitääkseen sen muodossaan he saattavat kiinnittää torven sisään pari puista tukikeppiä – kuten Atlaksessa oleva kuva osoittaa.³⁵

Yksityiskohtaisempaa tietoa antaa Juri Šeikin tutkielmassaan udegeiden³⁶ soittimista³⁷. Udegeit ovat sukua nanai-kansalle ja asuvat Amurin itärannalla ja -puolella. He jakautuvat moniin heimoihin, minkä vuoksi soittimella on erilaisia nimiä.

Kuva 7. Udegeiden kiun̄ki Šeikin (1986, 42) mukaan. Se tehdään joko kakalii-kasvin varresta tai lepän kuoriputkesta kuten tässä.

Ussur- and Bikin-joella imutrumpetti tunnetaan nimellä kingulja čik̄ci, kun taas Khorin udegeille se on kiun̄ki ja Tyyneen valtameren laskevan Samarga-joen rannoilla se on kjaun̄kja. Kirjallisuudessa se tunnetaan myös nimellä kingulasti, ja Šeikin mainitsee lisäksi asun kiki, jonka Atlas³⁸ mainitsee, mutta jota uden kielessä ei ole. Asu kiki lie-nee sanasta kiun̄ki syntynyt omituinen lyhentymä.

Nimi kingulja čik̄ci koostuu sanoista kin̄ 'kakalii', gulja 'putki' ja čik̄ci 'visertää (kuin lintu)'. Nimitys tarkoittaa siis 'visertävää kakaliiputkea'. Kakalii puolestaan on Amurin seudulla kasvava "korkea onttovirtainen putkikasvi", joten kaakkoissiperialainen imutrumpetti on tehty samaan tapaan putkikasvista kuin permalaiset ovat tehneet Euroopassa. Udegeit valmistavat soittimensa toisinaan myös lepän kuoriputkesta (kuva 7). Se on 1–2 metrin pituinen ja sen alapää on leikattu vinosti poikki.³⁹

Udegeiden keskuudessa trumpeteilla on matkittu maraalin ääntelyä (nuottiesimerkki 3). Mutta udmurttien tapaan soitinta on ihailtu myös sen äänen takia, minkä vuoksi monet muusikot ovat soittaneet sillä sekä instrumentaalisävelmiä että paikallisen laulusävelmistön tapaisia melodioita.⁴⁰ Heidän imutrumpettinsa taiteellisesta käytöstä kirjoitti S. N. Brailovskii⁴¹ jo v. 1901 kuvatessaan 1800-luvun lopun perinteitä.

Nuottiesimerkki 3. Maraalin aaltoilevasti etenevä imitaatio udegeiden kingulja čikči-trumpetilla soitetuna. Nuotintanut ja alkuaan julkaissut Šeikin 1986, 45.

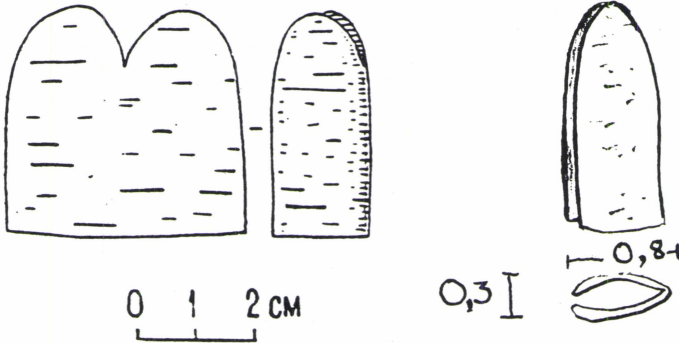
The musical score consists of six staves of music. The first staff begins with a tempo marking of $\text{♩} = 0,6$ and ends with a time signature of 4,5. The second staff ends with 9,1. The third staff has a dynamic marking of f 0,75 and ends with 13,9. The fourth staff has a dynamic marking of v 0,1 and ends with 17,1. The fifth staff ends with 21,3. The sixth staff begins with a dynamic marking of 0,1 and ends with 27,5. The music features a mix of eighth and sixteenth notes, often beamed together, with various articulations and slurs.

2. Parilehdykät

Parilehdykät ovat akustisesti vapaita aerofoneja eli niillä ei ole ilmapatsasta. Vaikka parilehdykän jatkona olisi tuohitorvi, se ainoastaan vahvistaa ääntä, ei toimi varsinaisena ilmapatsaana. Komien ja komipermakkien parilehdykkä on useimmiten kiinnitetty tuohitorven päähän. Soittimella on monta nimeä kuten sümöd buksan tai sümöd pöl'an komeilla ja sümöd dudka komipermakeilla. Soitin oli metsästäjien ja paimenten soitin, mutta sillä ihmiset ovat lähettelleet sanomia myös toisilleen. Metsästyksessä se on ollut hirven (Alces alces) ääntelyn imitointiin käytetty väline. Itse parilehdykkä oli pieni tuohenpala, joka taivutettiin kahtia, pantiin huulten väliin ja ilma puhallettiin sen läpi. Oboe on muuan parilehdykän sovellutus ja se toimii

samaan tapaan kuin tässä käsiteltävä lehdykkäpari. (Katso kuvaa 8A ja nuottiesimerkkiä 4A.)

Kuva 8. Parilehdyköitä. A. Komien ja komipermakkien lehdykkä Čistalevin (1984, kuvan 27) mukaan. B. Kačintsien parilehdykkä Krasnojarskin alueelta (MAE 267– 51/89).

Hakasseihin lukeutuvat kačintsit Krasnojarskin alueella tuntevat monen muun kansan lailla tällaisen yksinkertaisen, tuohisen houkutuspillin, joka rakenteeltaan on edellisen kaltainen (kuva 8B)⁴², mutta jota ei puhalleta vaan imetään. Kuvauksen mukaan ääni muistuttaa metsäkauriin poikasen ääntä, mikä houkuttelee emokauriin metsästäjän luo. Myös Atlas tietää kertoa, että hakassit käyttivät symyská-lehdykkää pyytäessään metsäkauriita.⁴³ (Nuottiesimerkki 4B.)

Nuottiesimerkki 4. A. Komilainen melodia parilehdykällä soitettuna Čistalevin (1984, 86) mukaan. B. Hakassilainen sävelmä symyskánimisellä parilehdykällä. (Kirjoittajan nuotinnos Atlaksen⁴⁴ liitteenä olevan äänitteen perusteella.)

Samaa soitinta on kuvannut myös V.J. Suzukei tuvalaisia soittimia tarkastelevassa kirjoituksessaan⁴⁵: heinäkuun lopun ja elokuun puolivälin paikkeilla miehilla on tapana pyytää metsäkauriita (ven. kosuljá: Capreolus capreolus) ja myskihirviä (Moschus moschiferus). Tässä he käyttivät edellisten kaltaista tuohista parilehdykkää nimeltään ediski, jota soitettiin imemällä. Tiukka puristus synnytti korkean ja löysä matalan äänen, ja näin pyytäjät saattoivat imitoida sekä poikasten että aikuisten hirvieläinten ääniä. (On muistettava, että tuvalainen metsästäjä ei milloinkaan jättänyt heitteille poikasta, jos sen emo oli saanut surmansa: poikanen joko ammuttiin tai pyydystettiin hoidettavaksi kotona.)

Atlas⁴⁶ tietää lisäksi kertoa, että evenkeillä (tunguuseilla) perpukóun oli tuohesta tehty imettävä parilehdykkä, jota käytettiin kauriinpyyntiin. Hirvenmetsästystä varten perpukóun kiinnitettiin pullon muotoisen puutorven päähän.

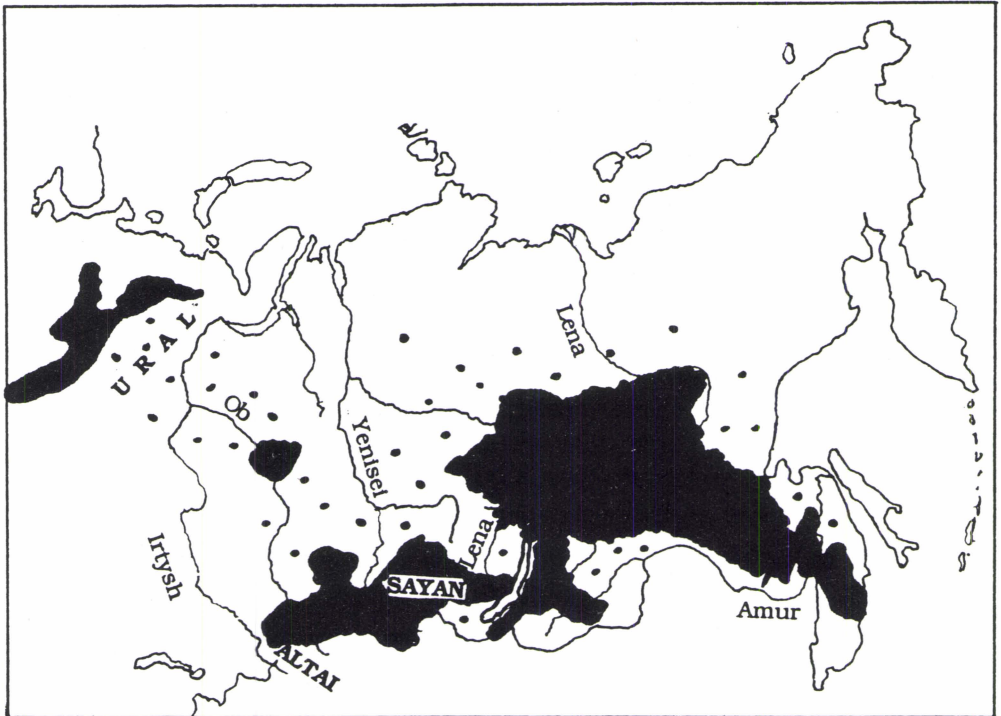
3. Alustavia päätelmiä

Eteläisen Aasian parilehdykät ja trumpetit ovat puhallettavia. Ulkomuodon perusteella tutkija ei voi esim. tuohitorvesta sanoa, oliko sitä puhallettu vai imetty. Kuitenkin edellä oleva siperialainen tieto osoittaa, ettei vanhassa Siperiassa ollut puhallettuja vaan imemällä soitettuja trumpetteja. Samaan tapaan tuohesta tehtyjä siperialaisia parilehdyköitä on soitettu imemällä, ei puhaltamalla. Imuteknikka oli Siperian metsästäjien, ei Aasian maanviljelijöiden käytössä: Kiinan, Mongolian, Tiibetin, kazahien, kirgiisien jne. suorat, pitkät puhalletut metallitrumpetit ovat siis selkeästi kuuluneet aivan erilaiseen kulttuuriin yhteyteen kuin siperialaiset puu-, tuohi- ja putkitrumpetit.

Metsästäjät ovat pyytäneet torven ja parilehdykän avulla ensinnäkin porojen lähisukulaista, peuraa (Rangifer tarandus), joka on jo miljoonan vuoden ajan asunut pohjoisilla trundra- ja metsäalueilla. Etelä-Siperiassa, Altailta ja Ylä-Obilta Itä-Kiinaan, kohteena on ollut metsäkauris (Capreolus capreolus). Näiden alueella on elänyt myös hirvi (Alces alces), joka viihtyy niinkin etelässä kuin Pohjois-Kiinassa. Myskihirvi (Moschus) on keski- ja itäaasialainen laji, joka Siperiassa elää ennen kaikkea mantšu-tunguusilaisten kielten puhunta-alueella. Saksanhirvi (Cervus elaphus) viihtyy vain eteläisen Siperian lauhkeilla metsäalueilla, sen alalaji, maraali (Cervus elaphus sibiricus) Altain

vuorten seudulla, ja venäläisten sanalla *izjubr* kutsuma vapitinsukuinen metsähirvi (*Cervus elaphus hanthopygus*) hieman pohjoisempaan. Verrattaessa hirvieläinten levikkiä (kuva 10) kuvassa 9 olevan kartan näkymään, voidaan sanoa, että hirvieläimiä elää suuremmalla alueella kuin imutrumpetti, jota ei ole tunnettu paleoarktisten kansojen asuttamassa Koillis-Siperiassa, ei aivan Siperian pohjolassa, eikä Euroopan suurimmassa osassa.

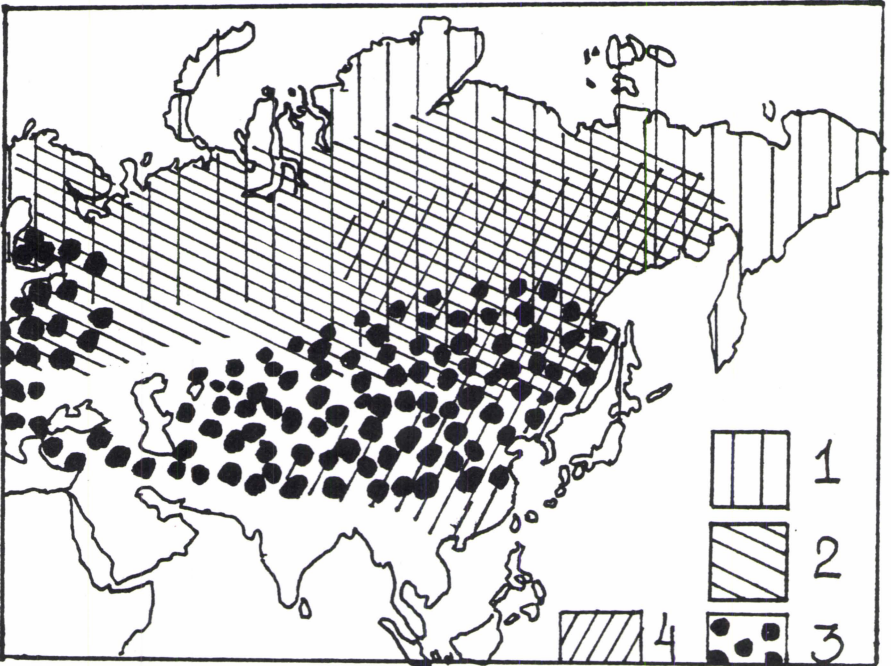
Kuva 9. Imutrumpetin levinneisyyden luonnosmainen hahmotelma.

Saksanhirvi on kiimassa syys- ja lokakuussa, jolloin se on ärtynyt ja "kaiuttelee aamuin illoin kumeeaa soidinhuutoaan, jolloin kilpakosijat vastaavat omalla möyrinnällään. --[Naaras]lauman havaittuaan koiras lähtee sitä kohti." Naaras taas poikii toukokuun lopulla ja kesäkuussa.⁴⁷ Metsäkauriin "lyhyt, haukahtava ja yllättävän kauas kuuluva ääni on joko kontaktiääni tai sitten eläin ilmoittaa reviirinsä"; kiimainen

koiras "päästää myötäensä koiran haukuntaa muistuttavia mörähdyksiä (likimain 'beö, beö', tai 'bö, bö') --[ja] naaras houkuttelee sen luokseen piipittäväällä äänellä." Hirviuros on varovainen yksineläjä, joka vain syyskuun kiima-aikana päästelee kumeaa mylvintää.⁴⁸

Kuva 10. Hirvieläinten elinalueita Euraasiassa. 1. Peura ja poro. 2. Hirvi. 3. Saksanhirvi (jonka pohjoispuolella elävää sukulaista, siperianhirveä, ei ole merkitty karttaan). 4. Myskihirvi.

Ennen kaikkea saksanhirvi sukulaisineen ääntelee käyttämällä hyväkseen varsinkin luonnonsävelsarjan 4:ttä, 5:ttä ja 6:tta säveltä, mikä synnyttää terssisarjalle $c^2-e^2-g^2$ pohjautuvia sävelmotiveja (ks. nuottiesimerkkiä 5). Imutrumpettien soittajat käyttävät hyväkseen samaa tai hieman laajempaaakin sävelistöä: niukassa tutkimusaineistossa esiintyvät ennen kaikkea sävelet 3, 4, 5, 6 ja 8 mutta myös 7 ja 9. Jos pohjasävelenä on C, useimmiten esiintyvät luonnonäänet ovat seuraavat:

sävel:	g^1	c^2	e^2	g^2	h^2	c^3	d^3	e^3
numero:	3	4	5	6	7	8	9	10

Imutekniikka näyttää kehitetyn sen vuoksi, että etenkin saksanhirven ja sen lähisukulaisten (siperianhirven, maraalin, vapitin jne.) ääntelyä oli helppo matkia juuri sen avulla. Kun parilehdykän – ihmishuulten tai tuohenpalan – jatkona on putki, ääni alkaa resonoida putkessa ja näin syntyy pehmeä ja tummahko äänenväri, ja luonnonsävel vaihtuu toiseksi samalla tavalla hitaasti kuin hirvellä itsellään. Lyhyesti sanottuna imutrumpetti on ihanteellinen pyyntiväline etenkin kiima-aika-naan harkitsemattoman äreitä jalohirviä (*Cervus*) pyydetessä. Vahvimmat hirvisonnit kutsuvat naaraita omaan haaremiinsa ja koottuaan sen ne alkavat käydä hiljaisiksi, jolloin taas nuorempien sonnien kilpalaulanta alkaa. On laskettu, että parhaimmillaan nuori uros huutaa noin 180 kertaa tunnissa eli parinkymmenen sekunnin välein. Vanhimmat sonnit tyytyvät taas mylvimään korkeintaan 5–7 kertaa perätysten. Lisäksi on havaittu, että saksanhirvien komea soitto on samanlaista ainakin Keski-Venäjäältä Kaukasukselle, mutta pohjoisempana säveltaso muuttuu korkeammaksi.⁴⁹

Nuottiesimerkki 5. Pohjois-amerikkalainen vapiti (*Cervus elaphus nelsoni*) on Siperian maraalin lähisukulainen. Sen alkuperä onkin Siperiassa. Kiima-ajan ääntely koostuu esimerkin kaltaisista huudoista ja huudahduksista, joissa luonnonsävelsarjan sävelistä esiintyvät ennen kaikkea numerot 4, 5, 6 ja 7 (= f^1 , a^1 , c^2 , d^2), tai, kuten ehkä viimeisessä esimerkissä, 10, 9, 8, 7 ja 5.

Voisi ajatella, että alun alkaen pyytäjät olivat käyttäneet pelkkää putketonta parilehdykkää – huuliaan ja tuohenpalaa. Koska tiedämme varhaiskantaisen ihmisen kyenneen kautta maapallon tuottamaan mitä erilaisimpien eläinten ääniä ilman välineitä, imutekniikka on saattanut syntyä luonnollista tietä ihmisen käyttäessä ensi alkuun vain omia huuliaan. Miten tästä on päädytty imutrumpettiin? Tämä on jo vaikeampi kysymys, mutta mitään erityistä syytä ei ole olettaa, että huultenkäytön ja imutrumpetin välissä olisi ollut jonkinlainen tuohisen

parilehdykän evolutionistinen kehitysvaihe. Tuohisen parilehdykän ja imutrumpetin voi katsoa olevan rinnakkaisia ja toisistaan sinällään riippumattomia sovellutuksia, joiden synty liittyy ennen kaikkea jalohirviöiden pyyntiin.

Puiset imutrumpetit ovat laajalti Siperiassa samannäköisiä, ja jos ryhtyy miettimään tämän erikoisen trumpetilajin alkuperää, ulkomuotoon liittyvät seikat eivät anna selkeitä vihjeitä siitä, mistä hypoteesin rakentamisen voisi aloittaa. Toisena mahdollisuutena onkin tarkastella ensin sitä sanastoa, joka imutrumpetteihin liittyy. Sen verran kuin ymmärrän sanakirjojen sisältämää informaatiota, valtaosa näistä sanoista liittyy nimen omaan imutrumpettiin. Vain harvoin sanoilla on jokin laajempi merkitys, mutta jos näin on, pyrin tuomaan asian esille. Taulukosta 1 voi ensimmäiseksi havaita, että sanasto on samanlaista turkkilaisten kielten sisässä, mikä voisi antaa aiheen olettaa, että torvi olisi turkkilaista alkuperää Siperiassa.

Taulukko 1. Imutrumpettia tarkoittavaa sanastoa.

	Permalaiset sanat	
komi udmurtti		<u>juš' pól'an</u> <u>č'ipč'irgan</u>
	Turkkilaiset sanat	
"hakassi" kačintsi šoori (syrkašši)		<u>pyrgy</u> <u>byrgy</u> <u>syynpyrgyzy</u> <u>mynktaš</u>
tuva altai (Altain) kiži		<u>amyrga</u> <u>abyrga</u> <u>abyrqn, abyrgá,</u> <u>amyrgá, abargá</u>
karagassi (tofalari)		<u>muruzu</u>
	Mantsu–tunguusilaiset sanat	
evenki (tunguusi) goldi (nanai) udigei (ude)		<u>orévun</u> <u>marakó</u> <u>kingulja čikči, kingulasti,</u> <u>kiunki, kjaunkia</u>
	Mongolialaiset sanat	
burjatti		<u>šebšúr</u>

Permiläisillä on aivan omaperäinen sanastonsa, joka jo edellä on paljastunut vanhakantaiseksi ylesterminologiaksi. Kullakin mantšu-tunguusilaisella kielellä niin ikään on oma sanastonsa. Sen sijaan monissa turkkilaisissa kielissä esiintyy yhteisenä elementtinä *byrgy* jne. Niissä vain *myntkas* ja *muruzu* poikkeavat selvästi muista ja jäävät vähiten ymmärrettäviksi.

Hakassin *pyrgy* merkitsee 'putkea' ja tarkemmin sanottuna 'putkikasvin (*Umbelliferæ*) vartta'. Varmoja emme voi olla, mutta tässä saattaa piillä vihje siihen suuntaan, että hakassit olisivat tehneet soittimen joskus permalaiseen tapaan myös putkikasvista. (Mikään lähde ei nimittäin ilmoita, että *pyrgý* olisi ollut jonkin muunkin soittimen kuin trumpetin nimenä.) Sanakirjoissa *pyrgý* määritetään 'villieläinten houkutteluun käytetyksi torveksi' samalla kun sanalla on myös laajempi merkitys 'trumpettisoitin'. Tämä mielestäni paljastuu arvoituksesta, jossa piilosanana olevan (parsin)neulan sanotaan 'soittavan hopeaisella pyrgyllä' (*kümüs pyrgym tarttym*).⁵⁰ Ilmeisestikin sama sana esiintyy myös muunnoksena *myrgy*, joka tarkoittaa 'paimentorvea'⁵¹.

En ole kyennyt löytämään mitään erityistä etymologista tietoa, joka tekisi taulukossa 1 olevien Etelä-Siperian turkkilaisten kielten sanat laajemmin ymmärrettäviksi. Tilanne muuttuu kuitenkin mielenkiintoiseksi, jos niitä vertaa tiettyihin mantšu-tunguusilaisiin sanoihin.

Näyttäisi siltä, että turkkilaisten kielten *byrgy*-sanueen alkuperä löytyisi mantšu-tunguusilaisesta *burgak*-sanueesta, jonka perusmerkityksenä on 'poppeli- (tai paju-)pensaikko'. Poppeli on laajalti Etelä-Euroopasta Etelä-Siperian kautta Tyynelle merelle kasvavien pajunsukuisten lehtipuiden heimo, ja mainittu sanue esiintyy mm. seuraavasti: evenkeillä *burgak* 'poppelipensaikko', eveneillä *bürgay*, *bürgäv* jne. 'poppeli- tai pajupensaikko (jokitöyräillä ja järven rannoilla)', Sahalinin saaren orokkien eli ultšojen *büda* (<**bürga*) 'pajukko' sekä nanaiden *bojga mōni* (<**burga mōni*) 'ruusupaju'.⁵² Lisäksi evenkissä *burgan* merkitsee 'tulvavedessä kasvavaa rantaryteikköä; ryteikköistä saarta; rantalehtoa' ja mantšun *buržan* (<**burgan*) tarkoittaa 'metsikköä; tasangolla kasvavaa lehtoa'. Omana erikoisuutenaan on evenin verbi *bürgay*- 'syödä poppelin tai pajun lehtiä (hirvestä tai peurasta)'. Sanue ulottuu mongolialaisiin kieliin saakka: mongolin *burgaas(an)* merkitsee yhtäältä atributiivisesti 'paju- tai ruusupaju-' ja toisaalta '(ruusu)pajun oksaa' ja burjatissa *burgaana(n)* merkitsee 'pensaikkaa' ja 'oksa'⁵³.

Martti Räsäsen⁵⁴ mukaan uiguurin burku 'puhaltaa torvea' ja buryuj 'trumpetti; torvi' ovat sukua hakassin sanalle myryy (josta taas on lainautunut udmurtin kieleen sana burgy) kuten myös keskiturkkilaiselle sanalle buryu 'putki; torvi'.

Turkkilaisista kielistä tuvassa esiintyy amyrga 'imutrumpetti'. Silläkin saattaa olla historiallisia yhteyksiä itään, sillä mantšulaisissa kielissä sanaa amyrgan on miltei yhtä laajalti kuin edellä esiteltyä burgak-sanaa. Sen perusmerkitys näyttää kytkeytyneen tiettyyn mutta tässä identifioimatta jäävään itäaasialaiseen puuhun tai puuheimoon, jonka sanakirja on tyytynyt määrittämään seuraavasti: amyrgan on 'pieni pensasmainen puu, jossa on keltaiset kukat ja punaiset marjat'⁵⁵.

Mantšulaisilla goldeilla eli nanailla marako on määrittymisen mukaan 'hirvenpyyntiin käytetty houkutuspilli'⁵⁶. Sanakirjassa on tätä esittävä piirros, josta käy selville, että kyse on aivan tyypillisestä puusesta imutrumpetista, joka ulkomuodoltaan muistuttaa eniten hantien perua olevaa torvea kuvassa 4A. Näyttää siltä kuin puoliskojen väliin jäävä sauma olisi peitetty ilmatiiviiksi pitkästä liimatulla suolinauhalla.

Taulukossa 1 oleva evenkin orévun ei ole yksinäinen, sillä se liittyy mantšu-tunguusilaisissa kielissä esiintyvään verbiin orē- eli urē- 'huutaa, kiljua'.⁵⁷ Evenkeillä orēmī tarkoittaa yhtäältä 'karjua (karhu)' ja murteellisesti 'soittaa torvea matkiakseen naarashirven ääntelyä'⁵⁸. Evenkien orevün on toisaalla annetun määritelmän mukaan 'puusta tai tuohesta tehty torvi naarashirven ääntelyn matkintaa varten'⁵⁹. Evenkissä on myös verbi orēnmōt ≈ orēnmōč 'puhaltaa torvea (siperianhirveä metsästettäessä)'⁶⁰. Sen sukua ovat nanain kielen or'æanko 'pilli [dudka] siperianhirven imitointia varten', orinko 'siperianhirven huuto' sekä verbi orinda 'matkia siperianhirven huutoa'⁶¹. (Edellä 'siperianhirveksi' kääntämäni sanat ovat originaalissa izjubr.)

Burjatin sanalla šebšuur ≈ šebšuuhei on kaksi toisiaan lähellä olevaa merkitystä. Ensinnäkin se on; "manok (dlja koz, izjubra, kabargi)"; toiseksi sen merkityksenä on "svistok"⁶². Tulkitseen asian siten, että šebšúr on ensinnäkin vuorikauriin, saksanhirven ja myskihirven pyyntiin käytetty houkutussoitin, ja toisaalta yleensäkin puhaltimen "torven" tai "pillin" nimitys. (On huomattava, että etenkin sanakirjalähteissä venäjän svistók voi merkitä milloin huilua tai trumpettia, milloin klarinettia tai oboeta, joten se vastaa epämääräistä suomalaista sanaa pilli.)

Tutkimustyön alkaessa näytti siltä kuin imutrumpetti olisi varhais-turkkilainen novaatio. Soitin oli miltei tuntematon Euroopassa ja tiedot

sen aasialaisesta levikistä ovat peräisin suurimmalta osin Altain, Sajanin ja Baikalin seutujen turkkilaisista kulttuureista, joilla yhtäältä oli ollut tiiviitäkin suhteita Obin väestön ja tämän kautta Luoteis-Venäjän permalaistenkin kanssa. Toisaalta turkkilaisten ja tunguusilaisten kansojen välillä on ollut erittäin vahva vuosituhtainen vuorovaikutus, joten imutrumpetin leviäminen itään näytti hyvinkin mahdolliselta.

Kuitenkin kielellinen aineisto viittaa samaan suuntaan kuin se tieto, jonka voi johtaa imutrumpettien morfologiaa koskevista huomioista: taulukosta 2 voi – niin vähiin tietoihin kuin se perustuukin – havaita, että imutrumpetin levikkialueella tiedot soittimen rakennusaineesta eivät suinkaan esiinny sattumanvaraisesti vaan että kokonaisuus on järjestynyt.

Taulukko 2: Imutrumpetin rakennusmateriaali eri alueilla. (Sanalla putki tarkoitetaan tässä esim. karhunputken tapaisia putkikasveja.)

Koillis-Eurooppa	Länsi- ja Lounais-Siperia	Keski-Siperia	Kaakkois-Siperia
putki	? putki		putki
	puurunko	puurunko	puurunko
		tuohi	tuohi
			lepänkuori

Taulukosta näkyy, että Koillis-Euroopassa ja Kaakkois-Siperiassa soitin on tehty Umbellate-heimon putkikasveista. Saattaa olla puhdasta sattumaa, mutta näillä samoilla alueilla imutrumpettia tarkoittavissa sanoissa esiintyy sekä putkikasvin nimitys että assosiaatio lintuihin: permalaisilla 'putkipilli' ja 'joutsenpilli', udegeilla 'visertävä putkipilli'. Amurilla torvi on tehty myös lepän ja kai myös pajun kuoriputkesta, mikä on täysin mahdollista, kun rakentaja valitsee vesan, jonka varteen ei vielä ole kasvanut oksia. Näin syntyvä putki on samanlainen kuin jos se olisi tehty putkikasvin varresta: pitkä ja kapea kuten kuvasta 7 voi nähdä. Tältä kannalta katsottuna on aivan mahdollista, että hakassien imutrumpettiin liittämä sana pyrgy on muistuma ajalta, jolloin trumpetti oli tehty juuri putkikasvin varresta. Päätelmä jää kuitenkin todisteita.

Mantsu-tunguusilaisten kansojen keskuudessa soitin on valmistettu myös tuohesta. Voidaan olettaa, että tuohenkäytön taustana on enemmänkin konservatiivinen perinne kuin tundraympäristön puut-

tomuus, sillä näin on tehty Amurillakin, jossa puuta on riittämiin. Puurunkoisuus on taas turkkilaisia ja tunguusilaisia kansoja yhdistävä piirre, jota ei näy esiintyneen levikkialueen kummallakaan ääri laidalla, Uralin länsipuolella tai Amurin itäpuolella.

Ennen lopullisia päätelmiä haluaisin palata sanastoon. Vaikka olen etnomusikologi enkä lingvisti, esitän muutaman väittämän, joihin toivon kielen spesialistien ottavan myöhemmin kantaa.

Eri turkkilaisissa kielissä ja murteissa konsonantit p ja m näyttävät olevan saman foneemin muunnoksia. Täten hakassissa voivat esiintyä sekä pyrgy että myrgy ja altain kielessä asu amyrga on jopa sama kuin abyrga. Edellä on väitetty, että asut pyrgy jne. olisivat mantšutunguusilaista perua, ja että ne tavalla tai toisella kytkeytyvät sanaan burgak 'pajukko, poppelipensaikko'. Altailla tuvan ja kižin kielten amyrga 'imutrumpetti' esiintyy sekin mantšulaisissa kielissä tarkoittamassa 'pientä pensasmaista puuta, jossa on keltaiset kukat ja punaiset marjat': amyrgan. Onkin siis mahdollista, että turkkilaisten kielten imutrumpettia tarkoittavilla sanoilla byrgy – abyrga – amyrga jne. on itäinen pohja, ja että ne liittyvät alun alkaen pensasmaisiin puihin kuten poppeliin ja pajuun. Tätä kautta voitaisiin ymmärtää myös tofalarin oudolta vaikuttava asu muruzu. Kuten edellä on nähty monissa mantšulaisissa kielissä alkuperäinen *g-äänne on muuttunut äänneeksi ž (kuten *burgan > buržan). Näin tofalarin sana muruzu voitaisiin palauttaa varhaisempaan asuun *burgan (siis esim. niin, että tofalarit lainasivat sanan asussa *buržan, joka heidän kielessään muuntui asuiksi *buržu > *muržu > muruzu. Tämä on aivan mahdollista, sillä turkkilaisista nykykielistä uiguurissa on burku 'torvi', hakassissa myrgy, ja permalaisessa udmurtissa Euroopan puolella burgy.

* * *

Kielellisin perustein on mahdollista olettaa, että imutrumpetti on turkkilaisten kansojen keskuudessa itäistä alkuperää. Oletuksen logiikka on se, että turkkilaiset saivan sen lainana tunguusilaisten kielten puhujilta, ja että lainan mukana he omaksuivat myös niihin liittyvän sanaston, jolla mantšulaisissa ja tunguusilaisissa kielissä on hyvin yleiset puustoon liittyvät perusmerkitykset. Tällainen oletus on mahdollista sen lisäoletuksen varassa, että mantšulais-tunguusilaiset kansat olivat alun alkaen tehneet imutrumpettinsa puun kuoriputkista

ja putkikasvien varsista, jolloin puhaltimiin liittyneet sanat saivat nimensä niiden kasvien mukaan, joista soitin oli alkuaan tehty.

On vaikea väittää mitään imutekniikan alkuperästä. Eläinten äänen matkiminen imemällä ilman välineitä on mitä luultavimmin miltei yhtä vanha tekniikka kuin on peuroja tai hirviä pyytänyt ihminen. Välineiden käyttö on nuorempaa perua. Tiedetään, että Siperian väestö on ikuistanut maagisten ja myyttisten päämäärien vuoksi hirviä ja maraaleja kallioihin jo yli 10 000 vuoden ajan. Nämä eläimet olivat heille yhtäältä pyhiä, toisaalta riistaa. Mutta muita pyyntivälineitä kuin nuolia, jousia ja keihäitä en ole toistaiseksi niistä löytänyt⁶³. Toisaalta piirroksiin ilmaantuu maraali vasta suhteellisen myöten. Paljon tärkeämmällä sijalla oli hirvi (*Alces alces*), jolla oli asema myös Siperian vanhoissa mytologioissa.

Imutrumpettia on luultavasti käytetty ainakin Mongolian ja Kiinan pohjoisosissa. Miten tahansa, niin näyttää siltä kuin imutekniikan ja putken olisivat ensimmäisenä yhdistäneet Kaakkois-Siperian mantšutunguusit, ehkäpä juuri mantšut, jotka olivat nähneet puhallettavia trumpetteja ainakin kiinalaisten käytössä. Alun alkaen heidän putkensa olivat luonnonputkia. Innovaatio on voinut tapahtua jo ennen kuin tunguusilaiset kansat alkoivat muovautua paikoillaan pysyviksi nykyheimoiksi. Viimeistään tunguusit alkoivat levittää soitinta länttä kohti, jolloin siihen tutustuivat niin burjaatit kuin eri turkkilaisetkin kansat Baikalin, Sajanin ja Altain ympäristössä. Turkkilaisilta se levisi eteläisille samojedelle (koibaaleille, matoreille) ja ehkä näiltä Obin väestön keskuuteen. Soitin ei tiettävästi ole ollut läntisten turkkilaisten kansojen käytössä Euroopan puolella, mikä on ymmärrettävissä sikäli, ettei ainakaan saksanhirvi ole viihtynyt heidän asuinseuduillaan. Sen sijaan imutrumpetti tunnetaan Koillis-Euroopan permalaisella alueella (ei kuitenkaan venäläisten kulttuurissa). Sinne se on saattanut tulla kahta tietä, turkkilaisten välittämänä etelästä ja Uralin yli Obilta. Tämä on voinut tapahtua ennen tai jälkeen 1100-luvun jKr. Soitinta ei voi pitää aivan uutena innovaationa, joten sen voi arvella olleen tunnettu jo koko uuden ajan. Sattuman syyksi ei liene mahdollista väittää sitä seikkaa, että sekä komit että udmurtit valmistivat imutrumpetin juuri putkikasvista. Mistään muusta tekotavasta ei ole tietoja. Soittimet on nimetty omaperäisin termein kummallakin taholla, vaikka udmurtissa on turkkilaisena lainana sana burgy. Tämä kaikki viittaa soittimen omaksutun yhdeltä suunnalta ja putkikasvista tehtynä. Suunta on ymmärtääkseni voinut olla juuri etelä. Koska esim. tšuvassit, tataarit tai

marit eivät ole imutrumpettia tietävästi tunteneet ainakaan vuosisatoihin, on oletettavissa, että laina oli tapahtunut jo ennen tataarien saapumista Volgalle 1200-luvulla. Ja koska permalaiset imutrumpetit eivät ole puisia, ne kuuluvat ilmeisesti eri kauteen kuin puiset.

Puun käyttö putken valmistusaineena saattaa olla turkkilaista alkuperää. Mm. turkkilaisille kansoille ominaista on se, että pyytäjät ovat matkineet myös naarashirven ääntä. Puisena imutrumpetti oli tunnettu Obin hantien keskuudessa ja puisena se on tunnettu myös Länsi-Amurilla nanaiden keskuudessa. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että se olisi nuorempaa perua kuin luonnonputkista tehty trumpetti. Mahdollista on myös se, että puinen imutrumpetti oli kehitelty jo varhemin Baikalin ja Amurin välisillä tunguusilaisilla alueilla.

Olen siis edellä yrittänyt esittää, että imutrumpetin varhaisimmat jäljitettävissä olevat käyttäjät olisivat olleet mantšulaisten ja tungusilaisten kielten puhujia. Vaikka tietoja ei ole Kiinasta eikä Mongoliasta, on syytä olettaa, että vaikka niiden pohjoisosissa imutekniikalla soitettu pyyntitrumpetti olisikin ollut tunnettu, itse imutrumpetin periaate on alun alkaen kehitetty Kaakkois-Siperiassa, Amurin alueen metsästäjien keskuudessa. Trumpetin esikuvana on voinut olla puhallettava trumpetti, joka kuului kiinalaisen korkeakulttuurin soittimistoon.

Varhaiskantainen yksikkölehdykkä (joka tehdään esim. siten, että hanhensulan kynään viilletään palkeenkieli, joka puhallettaessa soi esim. hanhen äänellä, ja jonka muuan kehittelmä on runkokielineen klarinetti⁶⁴, on ollut laajalti Siperian linnustajien pyyntisoittimena aina arktisia samojedeja myöten. Sitä on mahdollista pitää hyvinkin vanhana. Yhtä lailla vanhana on mahdollista pitää imettävää parilehdykkää. Sen sijaan imutrumpettia ei voitane pitää kovin vanhana, sillä soittimella on suhteellisen suppea levikki, joka myötäilee yhtäältä tunguusikansojen vaellusta Siperiassa ja toisaalta turkkilaisten kansojen asuinalueita. Soitin on akustisesti oiva pyyntiväline, joten jos se olisi todella vanha, sen levikin voisi arvella muodostuneen huomattavasti laajemmaksi. Kun puhallettava trumpetti on metsästäjien keskuudessa funktioton – he eivät ole omaksuneet sitä kulttuuriinsa. Sen sijaan imettävällä trumpetilla on selkeä tehtävä yhtenä tai kahtena periodina vuosikierron aikana: koiraiden ollessa syyskiimassa ja naaraiden hoiattaessa alkukeväisin vasaajaan.

Vaikka tiedon määrä on toistaiseksi niukka ja luonne hajanainen, näyttää kuitenkin mahdolliselta väittää, ettei imutekniikalla soitettuja trumpetteja ole ollut kovin kauan. Se näyttäisi kehitetyn Kaakkois-

Siperiassa runkonaan putkikasvi tai kuoriputki joskus ajanlaskumme ensimmäisten vuosisatojen aikana ja levinneen Siperiassa nopeasti turkkilaisten keskuuteen, jotka taas siirsivät sen ainakin eteläsamojedeille ja eteläisille ugrilaisille Ylä-Obilla sekä (mahdollisesti etelän kautta) udmurteille Luoteis-Euroopassa.

Lähteet

- ATLAS (1975), K. Vertkov, G. Blagodatov, E. Jazovickaja, Atlas muzykal'nyh instrumentov narodov SSSR. Moskva.
- Baines, Anthony C. and Wachsman, Klaus P. (1961), Classification of Musical Instruments. – The Galpin Society Journal, Vol. 14 (s. 3–29).
- Brailovskij, S. N. (1901), Tazy ili Udihe (opyt etnografičeskogo issledovanija). Vyp. 2. Sankt-Peterburg.
- Buriatsko-russkij slovar' (1973), Burjatsko-russkij slovar'. (Sost. K. M. Ceremisov) Izd. Sovetskaja enciklopedija. Moskva.
- Čistalev, P. I. (1984), Komi narodnye muzykal'nye instrumenty. Syktyvkar.
- Evenkijsko-russkij slovar' (1958), Evenkijsko-russkij slovar'. (Sost. G. M. Vasilevič.) Moskva.
- Golubkova, A. N. (1978), Muzykal'naja kul'tura sovetskoj Udmurtii (1917–1967). Iževsk.
- Hornbostel von, Erich M. and Sachs, Curt (1914), Systematik der Musikinstrumente. Ein Versuch. – Zeitschrift für Ethnologie 4 & 5, Jahrg. 1914. (S. 553–590.)
- Jones, Trevor E., Didjerido. – The New Grove Dictionary of Musical Instruments 1. Ed. by Stanley Sadie. London.
- Khakassko-Russkij slovar' (1953), Hakassko-russkij slovar'. Sost: N. A. Baskakov, D.I. Inkijekova–Grekul. Moskva.
- Leisiö, Timo (1983), Suomen ja Karjalan vanhakantaiset torvi- ja pilli-soittimet I. Kaustinen.
- Leisiö, Timo (1989), Itäaartisia kulttuureita ja musiikkeja. – Musiikin suunta 1. Siperian musiikki.
- Malaja: Malaja sovetskaja enciklopedija I–X. 1929–1931. Moskva.
- Nanaisko-russkij slovar' (1980), S. N. Okanenکو, Nanajsko-russkij slovar'. (Red. V.A. Avrorin) Uzdatel'stvo "Russkij jazyk". Moskva.
- Nazarenko, R. B. (1989), Muzykal'nyje instrumenty narodov Sibiri i muzejnyh kollekcijah. – Muzykal'naja etnografija severnoi Azii. Novosibirsk.

- Okladnikow, Aleksej Pawlowitsch (1972), *Der Hirsch mit dem Goldenen Geweih. Vorgeschichtliche Felsbilder Sibiriens*. Wiesbaden.
- Rassadin, V.I. (1971), *Fonetika i leksika tofalarskogo jazyka*. Ulan-Ude. Burjatskij filial ANSSSR sibirskoe otdelenie.
- Rudnyc'kyj, J.B. *An Etymological Dictionary of the Ukrainian language*. Vol. II, Sect. II. 1978–1982. University of Ottawa Press.
- Räsänen, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk Sprachen*. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVII₁. Helsinki.
- Sachs, Curt (1929), *Geist und Werden der Musikinstrumente*. Berlin.
- Šeikin, Ju. I. (1986), *Muzykal'nye instrumenty Ude (etimologija, konstrukcija, naigryši)*. – *Muzykal'noe tvorčestvo narodov Sibiri i Dal'nego Vostoka*. Novosibirsk.
- Stiškovskaja, L.L. (1982), *Mitä eläimet puhuvat?* Helsinki.
- Suzukei, V. Ju. (1989), *Novyje materialy po tuvinskomu muzykal'nomu instrumentariju*. – *Muzykal'naja etnografija severnoi Azii*. Novosibirsk.
- Tarr, Edward H. (1984), *Trumpet*. – *The New Grove Dictionary of Musical Instruments* 3. Ed. by Stanley Sadie. London.
- Tunguso–Man'čžurskih jazykov I (1975), *Sravnitel'nyj slovar' Tunguso–Man'čžurskih jazykov. Materialy k Etimologičeskomu slovarju*. Tom I. Izdatel'stvo NAUKA. Leningrad.
- Tunguso–Man'čžurskih jazykov II (1977), *Sravnitel'nyj slovar' Tunguso–Man'čžurskih jazykov. Materialy k Etimologičeskomu slovarju*. Tom II. Izdatel'stvo NAUKA. Leningrad.
- ZOO (1978), *Zoo. Suuri eläinkirja 2*. Toim. Jukka Lahti et al. Porvoo.

1 Tässä artikkelissa olevista kansoista yleiseltä kannalta ks. Leisiö 1989.

2 Ks. Tarr 1984, 639.

3 Lehdykkäsoittimena trumpetti kuuluu parilehdyköihin, joissa lehdykät värähtelevät toisiaan vasten. Trumpeteissa lehdykkäparin muodostavat soittajan omat huulet.

4 Jones 1984, 565–566.

5 Curt Sachs (1929, 31–33) on osoittanut, että puhallettava trumpetti on tunnettu kaikilla mantereilla – mutta ei kuitenkaan pohjoisessa Siperiassa eikä Pohjois–Amerikan intiaanien useimmissa kulttuureissa. Trumpetin ikäämiseen liittyy useita teoreettisia ongelmia, mutta kaikista epävarmoista tekijöistä huolimatta voidaan olettaa, että neoliittisena aikana se tunnettiin jo laajalti – myös Euroopassa. On kuitenkin mainittava, ettei Sachs näytä tienneen mitään imettävistä trumpeteista, jotka ovat tämän tutkielman kohteena.

6 Cistalev 1984, 86–88.

7 Soitintukimuksessa soittimen ”yläpäällä” tarkoitetaan aina puhalluspäätä.

8 Keskustelut 25.4.1991 Iževskissä, Udmurtian pääkaupungissa. FT Napolskih on kulttuurintutkija, joka on perehtynyt mm. suomalais-ugrilaiseen mytologiaan. (Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos, Y 10151).

9 Golubkova 1978, 27.

10 Leisiö 1983, 489–490 et passim.

11 Tampereen yliopiston kansanperinteen laitos, Y 10151.

12 Leisiö 1983, 490.

- 13 Keskustelut Iževskissä tohtori Vladimir Napolskihin kanssa. (KPL, Y 10151)
- 14 Muzei antropologij i etnografij imeni Petra Velikogo (tästä alkaen lyhennettynä MAE). Inventaarionumero 376–53. Tämä puinen torvi saatiin museoon vuonna 1891. Vie-
raillessani museossa v. 1980 en saanut lupaa kuvata soittimia, joten tässä artikkelissa
esitän torvista vain luonnosmaisia piirroksia.
- 15 Venäjän izjubr on samaa kantaa kuin ukrainan izjubr, joka taas on biisonia
tarkoittavan sanan zubr muunnos. Jälkimmäinen pohjautuu sanaan *zobr 'sarvi' (< *zob
'hampaat'). Ks. Rudnyc'kyj, s.v. zobr .
- 16 ATLAS, sivu 183–184 ja kuva 700.
- 17 ATLAS, sivu 184 ja kuva 706.
- 18 MAE 267–50/89.
- 19 Stiškovskaja 1982, 12.
- 20 Suzukei 1989, 139–140. Kirjoituksessa olevan kuvan mukaan soitin on 60 cm:n
pituinen.
- 21 Transkriptio pohjautuu äänitykseen, joka on liitteenä Neuvostoliiton kansojen soi-
tinatlaksessa: Atlas 1975, levy 4, puoli 8.
- 22 Suzukei 1989, 139.
- 23 Golubkova (1978, 27) kertoo, että č'ipč'irgan oli joillekin udmurtitaiteilijoille musi-
killisen taiteen loistelas väline.
- 24 Suzukei 1989, 139.
- 25 Nazarenko 1989, 163–164.
- 26 MAE 5000–14 ja 5000–15. Molemmat on tallennettu v. 1932.
- 27 MAE 5072–68.
- 28 MAE 5072–67.
- 29 MAE 5072–65 ja 5072–66. Molemmat on tallennettu v. 1931.
- 30 MAE 3369–11.
- 31 ATLAS, sivu 183 ja kuva n:o 701.
- 32 MAE 4688–10.
- 33 ATLAS, sivu 193.
- 34 ATLAS, sivu 189.
- 35 ATLAS, sivu 195 ja kuva n:o 745.
- 36 Kansa tunnetaan nimillä ude, udegei ja udihe.
- 37 Šeikin 1986, 38–72.
- 38 ATLAS, sivu 194.
- 39 Šeikin 1986, 41–43.
- 40 Šeikin 1986, 44–47.
- 41 Brailovskii 1901, 142.
- 42 MAE 267–51/89.
- 43 ATLAS, sivu184.
- 44 ATLAS, äänilevy 4, side 8.
- 45 Suzukei 1989, 140.
- 46 ATLAS, sivu 193.
- 47 ZOO, 413–414.
- 48 Ibid., 381–83, 400.
- 49 Stiškovskaja 1982, 98 ja 79.
- 50 Khakassko–Russkij slovar', s.v. pyrgy (sivu170).
- 51 Ibid., s.v. myrgy (sivu 112).
- 52 Tunguso–Man'čžurskih jazykov, s.v. byrgak
- 53 Ibid.
- 54 Räsänen 1969, 89: s.v. burku.
- 55 Tunguso–Man'čžurskih jazykov I, s.v. amyrgan.
- 56 Nanaisko–russkij slovar', s.v. marako.
- 57 Tunguso–Man'čžurskih jazykov II, s.v. orē-.
- 58 Evenkijsko–russkij slovar', s.v. orevun², orevun¹. Tässä 'hirmi' on ilmaistu venäjän
sanalla izjubr, joka tarkoittaa siperian saksanhirveä.
- 59 Evenkijsko–russkij slovar', s.v. orevün¹. Tunguso–Man'čžurskih jazykov II (s.v. orē-,
antaa sanan asussa orevun.

60 The Tunguso–Man'čžurskih jazыkov II, sivu 23: s.v. orē–.

61 Ibid.

62 Buriatsko–russkij slovar', s.v. šebšuur!

63 Esimerkiksi Okladnikow 1972 ei esitä yhtään tähän edes viittaavaa tietoa.

64 Tätä kiinnostavaa soitinta ei käsitellä tällä kertaa, mutta sitä kuten myös siperialaista huilustoa olisi syytä eritellä huolellisesti nyt, kun itäistä tietoa alkaa olla saatavilla.